

Büky László: Egy vers szóhasználati háttere

FÜST MILÁN: SZELLEMEK UTCÁJA

Lehet-e egyetlen vers alapján átfogóan elemezni egy költő stílusát, nyelvhasználatát? E kérdés óhatatlanul felmerül bennünk, amikor kézbe vesszük a szegedi egyetem tudós tanárának új könyvét. Az ilyenfajta vállalkozások kétségtelenül merészek, ám korántsem eleve elvetendőek. Egyetlen, nem nagy terjedelmű, de jól megválasztott („reprezentatív”) szövegmű alapján is sok fontos dolgot lehet elmondani egy költő vagy író nyelvi-stiláris sajátosságairól. „Cseppben a tenger”-módszernek nevezhetjük ezt az eljárást, amelynek hatékonyságát magam is tapasztaltam egyetemi éveim alatt, amikor a szentpétervári (akkor: leningrádi) egyetemen hallgattam Bjalij professzor felejthetetlen Tolsztoj-kollégiumát. A kiváló irodalomtudós Tolsztoj huszonévesen írt önéletrajzi trilógiájának néhány kiemelt epizódján, mintegy csírájában mutatta be mindazt, ami később az író nagy regényeiben bontakozott ki teljes mélységében és bonyolultságában. Büky László esetében a „cseppben a tenger”-módszer alkalmazását mindenekelőtt az elemzett szöveg jó kiválasztása teszi lehetővé. *A Szellemelek utcája* „alapvers”, a költő világlátásának, világérzetének egyik legsűrítettebb megnyilatkozása; nem véletlen, hogy maga a költő legkedvesebb versének tartotta.¹

Büky témaválasztása, illetve a téma feldolgozása két lényeges elméleti premisszára épül. Az egyik a mindennapi és a költői nyelvhasználat viszonyára vonatkozik. A szerző e kétféle nyelvhasználat egymástól való elszakíthatatlanságából indul ki, s ez, ha figyelembe vesszük a költői szó teljes „öntörvényűségét” hirdető és máig ható különféle elméleteket, korántsem triviális álláspont. Függetlenül attól, hogy a költői nyelvhasználatot a mindennapi nyelv „deviáns” leágazásának tartjuk-e, vagy pedig éppen fordítva, a költői nyelvben látjuk a nyelv totalitásának megjelenését, amelyhez képest a köznap nyelvhasználat csupán egy erősen redukált funkcionális változat, a kétféle nyelvhasználat egymást kölcsönösen feltételező, szerves kapcsolata tagadhatatlan. Bahtyin szavaival: „a költészet mintegy kifacsarja a nyelvben rejlő összes lehetőséget,

a nyelv pedig szinte önmagát múlja felül.”² Ugyanakkor a költő „soha nem teheti meg, hogy saját költői tudatát, saját elgondolásait szembehelyezze azzal a nyelvvel, amelyet használ, mivel teljes egészében azon belül van maga is...”³

A könyv másik fontos elméleti premisszája a stílus viszonyfogalomként való felfogása és elemzése. A nyelvészet és az irodalomtudomány stílusfogalma egyaránt relációs jellegű. A nyelvi stílusok, azaz a standard nyelvhasználat funkcionális változatai, csupán egymásra vonatkoztatva különíthetők el, illetve határozhatók meg. A szépirodalom stílusfogalma ennél bonyolultabb vi-

SZTE BTK Magyar Nyelvészet i Tan szék
Szeged, 2000
312 oldal

szonyhálózatban, „stiláris térben” helyezkedik el. Füst Milán *Szellemek utcája* c. költeményének egyedi stiláris sajátosságait akkor tudjuk megragadni, ha azokat, egyfelől, a költő más verseinek stílusjegyeihez (azaz Füst Milán egyéni költői stílusához), másfelől a kor uralkodó vagy jellemző költői irányzata(i) stiláris kánonjához (jelen esetben: a Nyugat költőnemzedékének kánonjához), harmadjára a kor köznap (nem művészi) nyelvhasználatához viszonyítjuk. Ez a viszonyítás-hálózat jórészt meg is jelenik Büky könyvében; a Nyugat stiláris kánonja ugyan némiképp háttérbe szorul, ám beillesztése az elemzésbe kétségtelenül irreális módon megnövelné a könyv terjedelmét.

A könyv szerkezete magára a versre épül: a szerző a szövegmondatok sorrendjében folytatja vizsgálatát, a szóhasználati háttér bemutatását. Elemzi a mondatok szintaktikai szerkezetét, majd pedig „A magyar nyelv értelmező szótára” alapján a szavak jelentését. Ezután következik az ún. szóhasználati háttér tárgyalása, azaz a költemény szavai Füst Milán valamennyi versében fellelhető összes előfordulásának szemantikai és stilisztikai vizsgálata. Az elemzés magába foglalja az egyes szövegszók szinonimáit, valamint a velük valamilyen módon (pl. képalkotási kapcsolat révén) összefüggő szavakat, mondat szerkezeteket is. Mindjárt a vers első mondatának – *Minden ellenemre van* – 12. oldal szentel a szerző, s ez rendjén is van, hiszen ez a mondat mintegy kataforikusan előre összegezi, magába sűríti az egész verset. Még azt is megkockáztatnám, hogy ez a kijelentés Füst Milán egész költészetének, e költészet alapvető pátoszának emblémájaként is felfogható; sűrítettségének titka az a fortélyos ambivalencia, amit magában rejt: e mondat értelme ugyanis nemcsak az, hogy ’semmi sem kedvemre való’, hanem az is, hogy ’az egész világ, az egész lét ellenségesen áll velem szemben’, ’minden összeesküdött ellenem’. E két érzelmi-gondolati pólus között oszcillál Füst Milán egész költészet. Egyébként e kezdő mondat egybecseng egy másik nagy versének, a *Zsoltár*-nak nyitó sorával: *Ó, Uram, engem bántanak...* (Aligha véletlen, hogy Karinthy Frigyes Füst-paródiája, amely ragyogó műelemzésnek is felfogható, szintén így kezdődik: *Jaj, Uram, engem bántanak...*)

A könyvben az elemzések a legjobbak, ahol Bükynek sikerül „kijátszania” önmagában az értelmező szótárral felfegyverkezett belső „nyelvész-cenzor” éberségét; amikor például megállapítja, hogy a *minek* kérdő határozószó szemantikai konnotációja a fölöslegesség, kilátástalanság, céltalanság értékelő mozzanatát fejezi ki (53. o.). Finom érzékről tanúskodik a *dallam, ének, tánc, zene* főnevek Füst Milán-i mezőkapcsolatának feltárása (41–5., 66–73. o.). Érdekes a *pajtás* megszólításnak előzményekre és szélesebb összefüggésekre utaló értelmezése. Tanulságos a halál-metaforák és körülírások bemutatása (286–94. o.).

Noha a szerző fő feladatának az ún. szóhasználati háttér bemutatását tekinti, elemzése a mondatok szintaktikai felépítésére is kitér, ami a költői stílus vizsgálatánál – kivált Füst Milán esetében – elengedhetetlen mozzanat. Füst a *látomást* és az *indulatot* tartotta a művészet két alaptényezőjének; a költészetben a „látomás” a képalkotást jelenti, az „indulat” pedig a szintaxist és a tőle elválaszthatatlan intonációt. Márai Sándor, aki „zseniális neurotikusnak” tartotta Füst Milánt, jegyezte fel naplójában, hogy a költőnek „beszéd közben ugrált-rángatózott a szemöldöke. Mint a mondatai.”⁴ Nos, ez a „szintaktikai tic” semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül Füst költői szövegeinek elemzésekor.

A recenzió műfaja feltételezi a bírálatot. Ennek megfelelően csupán egy általánosabb jellegű megjegyzést kívánok tenni. Büky László elemzéseiben olykor óvatosan megáll egy ponton, mégpedig ott, ahol egyébként igen érdekes tájakra vezetne az út...

Ennek a (szerintem túlzott) óvatosságnak okát abban látom, hogy a szerző még nem küzdötte le magában a nyelvészek és az irodalomtudósok között máig fellelhető „szekértábor-szemléletet” a művészi nyelvhasználat vizsgálatának vonatkozásában. E szemlélet egy képzelt demarkációs vonal meghúzására törekszik a két tudományág művelőinek kompetenciája között, mégpedig egy adott műalkotás elemzésén belül: úgymond, eddig a vonalig megyünk mi el, ti pedig a „túloldalról” szintén csak eddig a vonalig nyomulhattok előre; aki a vonalat átlépi, az inkompetenciában, vagy ami még rosszabb, holmi „osztatlan filológia” művelésében marasztaltatik el. Valójában azonban a műelemzés komplex tudomány: az irodalomtudós nem kerülheti meg a nyelvi tényeket, a nyelv tudós pedig nem hagyhatja figyelmen kívül a művészi nyelvhasználat teljesítményeit.

Mindez egészében nem csökkenti Büky László munkájának érdemeit. A „cseppben a tenger”-módszer alkalmazása bátor és dicséretes vállalkozás. Pozitívan értékelendő a szerző elméleti alapállása a köznapi és a költői nyelvhasználat kapcsolatát illetően, valamint az egyedi mű stílusának elhelyezkedéséről a „stiláris térben”. Napjainkban egyre ritkábban tapasztalható filológusi erény az az aprólékosságig menő szigorú pontosság, amellyel a szerző anyagát kezeli. Végül, de nem utolsósorban, Büky László érdeme, hogy könyvével új ösztönzést ad Füst Milán költészetének vizsgálatához. Ez a költészet, amelynek pátosza az ember eredendően tragikus létérzését fejezi ki, magányos komor sziklaként tornyosul XX. századi költészetünk változatos táján. Füst Milán senkihez sem hasonlít kortársai közül, de hatása máig érezhető költészetünkben. Büky László könyvét egy régóta várt, reménybeli Füst Milán - szótár fontos előmunkálatának is tekinthetjük, annál is inkább, mert Büky Lászlónál alkalmasabb tudós aligha akad e szótár munkálatainak irányítására.

JEGYZETEK

- ¹ L. Kis Pintér Imre: *A Semmi hőse. Füst Milán költői világképe*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1983. 166. o.
- ² M. M. Bahtyin: *A szó esztétikája*. Fordította Könczöl Csaba. Gondolat. Budapest 1976. 26. o.
- ³ Bahtyin: i. m. 200. o.
- ⁴ Márai Sándor: *Napló 1968–1975*. Helikon Kiadó. Budapest, 1976. 13. o.

Péter Mihály